

.....
provides a general overview of the conflict between the Lviv Dormition Brotherhood and Bishop Joseph Shumlyanskiy. It also examines general and personal causes of conflict, as well as its progress and results.

Key words: Shumlyanskiy, Union, Stauropegion brotherhood, Lviv eparchy.

УДК 94 (477=135.2) «17»

К.В. Ступко

ПЕРЕСЕЛЕННЯ МОЛДАВСЬКОГО НАРОДУ НА ЗЕМЛІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У XVIII СТ.

В даній статті автор, базуючись на історичних розробках попередників, досліджує переселення молдаван на територію Півдня України в зазначений період. Аналізуються історичні праці, на основні дослідження яких автор визначає хід, основні віхи та особливості переселення молдаван на територію Півдня України.

Ключові слова: молдавани, україно-молдавські відносини, переселення, Південь України, Слов'яносербія.

Тема іноземних переселенців на території сучасного Півдня України неодноразово піднімалась у історіографії Росії до 1917 р., Радянського Союзу та сучасності. Проте темі переселенців-молдаван у всі часи присвячувалась невелика увага, і на сьогодні майже не представлена в сучасній українській історіографії. Як ми можемо побачити, питання взаємовідносин українців із національними меншинами є в сьгоднішніх непростих умовах дуже актуальним, і стосується молдавської меншини як однієї із найбільш значних кількісно. Тому ми вважаємо доцільним вести дослідження в даному напрямку.

Назвати дану проблематику абсолютно нерозвіданою не можна. Певні напрацювання в питаннях іноземної колонізації в загальному та молдавського елементу як її складової є у В. Шишмарьова [1], М. Мохова [2] та В. Кабузана [3, 4]. Із сучасних істориків, які займалися дотичними з даною проблематикою питаннями, необхідно згадати С. Дідика [5]. Значний внесок у дослідження проблеми молдаван Півдня України зробив В. Тучинський, автор монографії «Молдавани Півдня України з найдавніших часів по початку ХХ ст.» [6].

Метою публікації є дослідження головних особливостей та шляхів переселення молдаван на територію Півдня України у XVIII ст.

Із поступовим переходом території України під юрисдикцію Російської імперії постало питання заселення південних окраїн тодішніх Гетьманщини та Слобожанщини, а також Степової України. Це питання було підняте з ряду причин. Найголовніша - захист південних кордонів імперії. Попри те, що татарський Крим на той час значно ослаб, він все ще представляв собою загрозу жителям прикордонних областей. Крім того, татари були старими союзниками Османської імперії, з якою російська держава протягом всього XVIII ст. знаходилась у напружених відносинах. Тому малозаселені землі Півдня України були слабким місцем імперії, яке необхідно було захистити. З цією метою російський уряд всіляко заохочував переселення як власне із внутрішніх земель Росії, так і із найближчого прикордоння.

З давніших часів відомо, що молдавани опинялись тут разом із козаками, і нерідко займали навіть керівні пости, наприклад, Дмитро Григорович Райча [7, с. 92]. В подальшому тенденція збереглася, але із поступовою втратою козацтвом своїх впливу та ролі до часів війн Петра I з Туреччиною прийняла дещо інший характер.

Варто зауважити, що остання чверть XVII - початок XVIII ст. характеризуються для молдаван ускладненням геополітичних умов на батьківщині - внаслідок польсько-турецької війни 1672-1676 рр. Волощина, як найближчий тил Османської імперії, серйозно постраждала. Крім звичайної для стану перманентної війни розрухи країну роздирали політичні протиріччя. Не дивно, що в даних умовах населення намагалось покинути дану територію. Найбільш привабливими їм бачились українські землі і територія московської держави. Історик М. Мохов наводить дані про неодноразові спроби молдавської знаті запросити протекції у Росії. Особливого успіху посольства не досягали - прийняти молдаван у власне підданство означало би для Московської держави розпочати війну з Туреччиною, і тим самим ще більш загострити відносини із Польщею, до чого дана держава була не готова [2, с. 114].

Перша ж по-справжньому велика хвиля переселення молдаван припала на Прутський похід Петра I 1711 р. Після його невдачі близько 4 тис. молдаван на чолі з колишнім господарем Дмитром Кантемиром опинились не могли повернутись на батьківщину, тому Кантемир прийняв рішення перейти у російське підданство. На запит Кантемира про своїх підданих Петро розпорядився про розселення їх по території України, в першу чергу по Слобожанщині. Із переселенців-волохів було сформовано 3 кінні команди: Козацька, Угорська і Волоська, причому етнічний склад не завжди відповідав назві [1, с. 22-23].

Крім безпосередньо біженців, які чи добровільно, чи за наказом ставали військовими поселенцями, молдавський елемент також направлявся до царя із конкретною метою вступу на військову службу. Тим паче, це заохочувалось російським урядом, який планував вибудувати на південних кордонах систему військових поселень по типу австрійських. Примітним для історика фактом буде те, що значна частина молдаван переходила на Південь України не безпосередньо з території Волощини та Молдавського князівства, де діяв протурецький режим греків-фанаріотів, які конфліктували із місцевим боярством. Ці молдавани ще раніше оселились у російсько-польському прикордонні як у складі козачих сотень, так і як окремі поселенці-втікачі із Задністров'я і Волощини, і вже згодом переселені у т. зв. Нову Сербію, згідно наказу Сенату [7, с. 29; 5, с. 35].

Поступовий рух царату до Чорного моря переслідував ряд завдань економічного, і найперш військово-політичного характеру. Зокрема, одним із них було заселення південних кордонів антитурецькими елементами, значну частину яких складали молдавани-волохи. Особливо яскраво це проявилось під час російсько-турецької війни 1735-1739 рр. По-перше, під час війни російська армія мала необхідність у кінноті, через що князем Мініхом було утворено Волоський кінний корпус, до складу якого увійшла значна кількість молдаван. Д. С. Вирський у своїй монографії згадує вихідця з Молдови Олександра Бутовського (Буте), який займав посаду чигиринського сотника [8]. А після закінчення війни молдавські переселенці осіли на території сучасних Кіровоградської та Черкаської областей, а згодом Сенатом було видано указ від 25 серпня 1740 р., який дозволяв постійним поселенцям купляти землю [6, с. 45]. За час існування Нової Сербії дані вольності відносилися лише до представників сербського, македонського, болгарського і волоського народів, що, в свою чергу, свідчить про зацікавленість царату у переселенні саме представників національностей, в яких були сильні антитурецькі настрої [9, с. 42].

Часи Катерини II по праву вважаються епохою колонізації. Переломним етапом стало видання маніфесту 1763 р., згідно якого іноземний переселенець отримував значні пільги і субсидії - 30 рублів безоплатно для військового, 12 рублів для цивільного поселенця, незаможні отримували від держави провіант. Крім того, вони наділялися землею, і на строк, який коливався від 6 до 16 років, звільнялися від податків [6, с. 48].

Через певний час, явище переходів у російське підданство за власною ініціативою перетворюється у постійне явище. Але поряд із ним формується досить специфічний інститут вербувальників. Справа в тому, що посадовець, в першу чергу військовий, відправляючись «для вербування», фактично робив це за державний рахунок, оскільки царським указом було наказано не робити відрахування із платні. Навіть більше - вербувальник за завербованих людей отримував військовий чин від капітана до вахмістра, залежно від кількості «приведених». Це призводило до того, що вербувальники починали займатися спекуляціями [1, с. 38]. Крім чинів, за часів Катерини II вербувальникам виплачували і грошову винагороду - 5 рублів за іноземця і 1,5 за росіянина.

Показовим у даному плані є факт переходу у російське підданство цілого турецького полку, сформованого Портою із представників різних підконтрольних османам народів, в тому числі і молдавського. Вони були реформовані у Молдавський гусарський полк і розміщені на землях, які належали Запорізькій Січі. Кожен військовослужбовець даного полку отримував земельну ділянку у розмірі 30 десятин. Кожна із 16 рот полку заснувала своє поселення [6, с. 49]. Пізніше, після територіальних реорганізацій Молдавський гусарський полк опинився у складі Єлизаветградської провінції [3, с. 54].

Проте реальне становище самих поселенців суттєво відрізнялося від описуваного вербувальниками. Про це свідчать факти ухиляння від несення військової служби, а то і втечі на Запорізьку Січ, з якою поселенці, переважно серби, конфліктували (за землю і за

господарські будівлі). В 1774 р. для повернення втікачів на Січ було вислано спеціальну команду Молдавського полку [6, с. 50].

Безперечно, ще одним і доволі поширеним шляхом, яким молдавани опинялись на території України, було примусове поселення, в першу чергу військовополонених. Крім того, певна частина «добровільних» поселенців, на думку автора, також цілком підпадають під цю категорію. В. Шишмарьов наводить ім'я І. Штерича, одного із найбільш енергійних вербувальників катерининського періоду. Наводиться приклад, коли група виведених ним переселенців була поселена в Єлизаветинській провінції Новоросійської губернії, а не на території Бахмутського полку, куди їх вів Штерич [1, с. 60].

Сам Штерич також не був розбірливим у методах. Збереглися свідчення, що він серйозно зловживав владою, відбираючи у переселенців худобу і скарб, а також застосовував фізичні покарання та залякування. Це, в свою чергу, дає досить прозору характеристику методам вербувальників – вивести якнайбільше потенційних поселенців за певний проміжок часу, для чого були придатні будь-які методи. Найбільш суттєвим висновком є те, що приклад Штерича не був одиничним – скоріше за все, подібним чином діяла більшість вербувальників.

В пізніший період, який послідував за Кючук-Кайнарджинським миром 1774 р., масштаби колонізації значно зростають. Росія отримала значний приріст територій, які було необхідно забезпечити придатним до роботи та військової служби населенням. Крім того, назрівав черговий конфлікт з Османською імперією, тому постало питання і захисту даної території. Внаслідок територіальних і військових реформ було утворене Бузьке козацьке військо, в яке увійшов у повному складі і Молдавський полк. А через деякий час, у 1783 р., було утворене Чорноморське козацьке військо, в якому також був значним молдавський елемент [1, с. 67].

Цивільна колонізація також мала місце, особливо широко у 60-90 рр. XVIII ст. Основна маса таких поселенців представляла собою в першу чергу полонених і біженців, які не бажали приєднуватися до військового контингенту. Є відомості про те, що значна частина цивільних поселенців нерідко виходила із тих же самих груп, які вербувались російськими агентами на території Волощини і російсько-польського прикордоння. Проте не рідкісними були і випадки переселення на південь молдаван, які вже певний час проживали на інших територіях, підконтрольних Російській імперії. Зокрема, В. Шишмарьов наводить інформацію про молдаван с. Великий Хутір Київського намісництва (нинішня територія Полтавщини), які поселились у даному населеному пункті після російсько-турецької війни 1768-1774 рр., а точніше не пізніше 1777 р. У 1784 р. згідно Сенатського указу вони були переселені в місцевість поблизу Херсона [1, с. 68-69]. Не менш цікавою виглядає і справа про присвоєння поміщиком Лосєвим групи із 73 переселенців, зібраної консулом Севериним. Дана група була направлена в Таврійську область, проте була перехоплена Лосєвим і відправлена в його помістя в Павлоградському повіті. Причому сам Лосєв наніс збитки переселенцям, відібравши в них значну кількість майна (наведена сума - бл. 100 рублів, значна сума на той час). Суд постановив повернути людей на місце їх першого пункту призначення, проте відомостей про відшкодування понесених ними збитків не збереглося. Дана інформація дозволяє зробити досить цікаві висновки. По-перше, історія з Лосєвим, очевидно, мала прецеденти, відомостей про які або не залишилося, або справа не дійшла до суду, або замовчувалася. По-друге, не встановлена кількість молдаван на Півдні України, так ніколи і не досягли місць поселення, виділених для них російським урядом, а були перехоплені одним із багатьох поміщиків в якості додаткової робочої сили, можливо, і у якості кріпаків. [10, с. 134]. На протидію селянам, представники молдавської знаті та чиновництва отримували значні привілеї, зокрема, великі земельні наділи з умовою їх заселення. А указом від 26 січня 1792 р. наміснику Каховському рекомендувалось віддавати перевагу волоським боярам, які переходили у російське підданство [1, с. 76].

Не менш цікавим фактом буде і те, що молдавани прибували на Південь України не тільки із власне рідних земель і ближнього західного прикордоння, а і з території Криму. У період, який передував Кючук-Кайнарджинському мирному договору 1774 р. царський уряд провів акцію виведення із Криму християнського населення із метою позбавити ханський уряд козиря у майбутньому захопленні півострова. У досить чисельній групі виведених знайшлося місце і волохам. Щоправда, масштаби були непорівнянні із масштабами переселень із

традиційних територій - із понад 30 тис. кримських християн волохів було всього 161 чол. [1, с. 70].

Вже після приєднання Криму і Ханської України значна кількість молдаван оселяється на території Очаківської області. Значна їх частина представляла собою втікачів від турецького гніту, частина, очевидно просто повернулись на рідні місця, які покинули під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Масштаб заселення молдаванами Очаківської області призвів до того, що на кінець 1792 р. в регіоні вони становили абсолютну більшість населення (49%) [6, с. 55]. Згодом ситуація, ясна річ, змінилась не на користь молдаван. Зокрема, на початку першої половини XIX ст. склалася парадоксальна ситуація загального приросту молдавського населення в Російській імперії і одночасного падіння його чисельності в губерніях, районах та повітах. В. Кабузан пояснює це притоком населення в Новоросію із внутрішніх територій Російської імперії і зростанням асиміляційних процесів в губерніях, де молдавани становили меншість [5, с. 157]. В свою чергу, В. Зеленчук, говорячи про часи Єлизаветинської колонізації, наводить цікаві дані – питома вага молдаван в Новій Сербії переважала власне вагу сербського населення. Наприклад, в 1754 році їх налічувалось 2997 осіб із 3840 поселенців, тобто 78% від загального населення Нової Сербії [11, с. 45]. Щ ж стосується пізнішого періоду, то В. Тучинський наводить наступні дані. На 1762-1764 рр. кількість молдаван-переселенців чоловічої статі становить 6227 осіб (9,1% від загального населення краю), а в 1782 р. – вже 18 196 осіб (8,9% від загальної кількості населення) [6, с. 53] Ми бачимо, що при фактичному зростанні кількості молдаван у відсотковому відношенні їхня питома вага зменшилась на 0,2%, що служить підтвердженням слів В. Кабузана.

Крім того, певна частина молдаван покинула території, підконтрольні Росії, тікаючи від війни. Вони осіли переважно на польських землях. Після остаточного переходу територій Півдня України до царату, уряд імперії доклав чималих зусиль щодо повернення цих молдаван до Катеринославського намісництва. Вивчаючи дані зусилля, ми повертаємося до часів катерининських вербувальників – методи агентів царизму фактично не мінялись. Зокрема, В. Шишмарьов наводить приклади двох таких агентів – Гиржева і князя Кантакузіна, нащадка Фоми Кантакузіна. Акція Гиржева закінчилась невдало – проведене чиновниками опитування показало, що майже всі виведені ним молдавани приведені проти власної волі, і навідріз відмовляються жити в Катерининському намісництві. Попри всі вмовляння, ситуація не змінилась. Намісник, М. Каховський, віддав наказ про репатріацію всіх бажаючих, проте ревізор, який прибув на місце тимчасового перебування переселенців поневолі, не застав половини із них. Інші отримали дозвіл на репатріацію [1, с. 78].

Історія із переселенцями Кантакузіна ще більш показова. Дана група відкликнулася на виклик князя і подали прохання в надії на поселення в Очаківській області. Але по прибуттю вони побачили, що їх збираються перетворити у військових поселенців, а придатних до служби направити служити у полк Кантакузіна. Переселенці виказали протест, вимоги якого Кантакузін частково виконав, переселивши 50 сімей у державне («казенне») село Гольму. Проте ще 47 сімей залишились у підпорядкуванні князя, зазнавши катувань і залякувань. Представники цих переселенців відправили до намісника Каховського скаргу, яка була прийнята і виконана. З наведених прикладів ми можемо зробити висновок, що значний відсоток переселенців навіть у 90-ті рр. XVIII століття переселявся обманом і силою, а методи вербувальників практично не зазнали жодних змін [1, с. 79].

Однією із головних особливостей переселення молдаван на землі Півдня України у XVIII ст. була активна роль в ній агентів-вербувальників, які протягом всього XVIII ст. використовували в тому числі і методи обману. Таким чином, вербування являє собою головний шлях переселення молдаван на територію Півдня України. Основна маса поселенців мала на меті покращити умови життя, оскільки їхня батьківщина нерідко ставала територією військових дій та об'єктом агресії з боку тієї чи іншої сторони конфлікту. Значний відсоток молдаван вступав на військову службу та ставав військовими поселенцями, оскільки царський уряд був зацікавлений в першу чергу у поселенцях, придатних до несення військової служби. Цивільна міграція за масштабами була меншою, проте в період 60-90-х рр. XVIII ст. досягла свого піку. Спостерігались факти зловживань місцевою владою щодо переселенців, особливо стосовно території та умов проживання.

У перспективі подальших досліджень даної проблеми актуальним видається дослідження господарського життя молдавського населення Півдня України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Шишмарёв В. Ф. Романские поселения на юге России. Труды архива АН СССР. Вып. 26. – Л.: 1975. – 250 с.
2. Мохов Н. А. Очерки истории молдавско-русско-украинских связей. – Кишинев: Штиинца, 1961. – 219 с.
3. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719-1858 гг.). – М.: Наука, 1976. – 306 с.
4. Кабузан В. М. Народы России в первой половине XIX в.: Численность и этнический состав. – М.: Наука, 1992. – 216 с.
5. Дідик С.С. Дві моделі колонізації Півдня України (з історії Нової Сербії та Новослобідського козацького полку, 1751–1764 рр.). // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. XX. - Запоріжжя, 2006. – С.35-40.
6. Тучинський В. А. Молдаване Півдня України з найдавніших часів по початку XX ст. Монографія. – Вінниця: О. Власюк, 2008. – 220 с.
7. Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов / [під ред. Ю.Ю. Кондуфора]. – К.: Наукова думка, 1980. – 326 с.
8. Вирський Д. С. Українне місто: Кременчук від заснування до 1764 р. Люди «білого царя»: імперська поселенська колонізація [Електронний ресурс] / Д. С. Вирський. Режим доступу: www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Kremenchuk/Colonization/Border/Foreigners.html
9. Белова Е. В. Из прошлого Новороссии: сербы на охране российских границ (1750-1760-е гг.) // Новый исторический вестник. – Вып. 17, Москва, 2008. – С.39-49.
10. История Молдавской ССР с древнейших времен до наших дней. / [відп. ред. В. І. Царанов]. – Кишинев: Штиинца, 1984. – 556 с.
11. Зеленчук В. С. Население Бессарабии и Поднестровья в XIX веке. – Кишинев: Штиинца, 1979. – 288с.

Ступко К.В. ПЕРЕСЕЛЕНИЕ МОЛДАВСКОГО НАРОДА НА ЗЕМЛИ ЮГА УКРАИНЫ В XVIII В.

В данной статье автор, базируясь на исторических разработках предшественников, исследует переселение молдаван на территорию Юга Украины в указанный период. Анализируются исторические труды, на основе исследования которых автор определяет ход, основные вехи и особенности переселения молдаван на территорию Юга Украины.

Ключевые слова: молдаване, украинско-молдавские отношения, переселение, Юг Украины, Славяносербия.

Stupko K.V. RESETTLEMENT OF THE MOLDOVAN PEOPLE TO THE SOUTH OF UKRAINE IN THE XVIII CENTURY

The author refers to the historical studies of the predecessors and investigates Moldovan resettlement to the territory of southern Ukraine in the specified period. The article focuses on the historical works, which help to reveal progress, milestones and features of Moldovan population resettlement to the territory of the southern Ukraine.

Key words: Moldavan, Ukrainian-Moldavan relations, resettlement, The South, Slavianserbiya.

УДК 631.1.017.3: 94(477)»1648/179»

О.А. Бороденко

**НАСЕЛЕНІСТЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ СІЛЬСЬКОГО СОЦІУМУ ПОЛТАВСЬКОГО ПОЛКУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТ.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПОВІДНИХ РОЗПИСІВ)**

У статті на матеріалах сповідних розписів 1775 року зроблена спроба визначення показників населеності домогосподарств сільського соціуму Полтавського полку, здійснення історико-порівняльного аналізу з подібними даними інших українських, східноєвропейських та західноєвропейських регіонів та виокремлення можливих чинників впливу рівня заселеності територій.

Ключові слова: домогосподарство, населеність, Полтавський полк, сільський соціум.

В українській історіографії все виразніше прослідковуються тенденції до наслідування наукового досвіду представників школи «Анналів», які започаткували окремі напрямки сучасних історичних досліджень. З-поміж таких виокремлюються «квантитативної історії»,